

Załącznik 2. Autoreferat w języku polskim

Autoreferat

I. Informacje ogólne

1. **Imię i nazwisko:** Jagoda Katarzyna Jezior

2. **Posiadane dyplomy, stopnie i tytuły naukowe**

Data uzyskania stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie socjologii:
24 czerwca 1999 roku;

Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski.

Tytuł rozprawy doktorskiej: *Wartość pracy w świadomości mieszkańców regionu środkowowschodniej Polski.*

Promotor: Prof. dr hab. Leon Dyczewski OFM Conv

Uzyskanie tytułu magistra socjologii: 1987 rok,
Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski.

II. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Od 15 grudnia 1990 roku (i nadal) jestem zatrudniona w Instytucie Socjologii,
Wydział Filozofii i Socjologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

1990–1999 asystent

1999–2015 adiunkt w Pracowni Metod i Technik Badawczych

2015–2017 asystent w Zakładzie Metod Badań Społecznych

01.10.2017 (i nadal) starszy wykładowca w Zakładzie Metod Badań Społecznych

2011–2015 kierownik Pracowni Metod i Technik Badawczych

Dodatkowe

1994–1995 Akademia Medyczna, Lublin (asystent, umowa o pracę)

1994–1999 Katolicki Uniwersytet Lubelski, Studium Komunikowania Społecznego
i Dziennikarstwa, (wykładowca, umowy o dzieło)

III. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.)

1. Tytuł osiągnięcia naukowego

Wyższe wykształcenie a rynek pracy. Studium metodologiczno-empiryczne

2. Autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzent wydawniczy

Jagoda Jezior, 2017, *Wyższe wykształcenie a rynek pracy. Studium metodologiczno-empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 621.

Recenzent: Dr hab. Mariusz Zemło, prof. KUL

3. Omówienie celu naukowego wskazanej pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

3.1. Wprowadzenie

Książka: *Wyższe wykształcenie a rynek pracy. Studium metodologiczno-empiryczne*, stanowi rezultat i zarazem podsumowanie wieloletniej pracy naukowo-badawczej. Monografia ta została opracowana z perspektywy socjologii. Zakres problematyki wymagał jednak poruszania się w obszarze kilku subdyscyplin, w tym socjologii gospodarki i socjologii pracy, socjologii kultury, socjologii edukacji, jak również metodologii badań społecznych. W wypadku części zagadnień konieczne było wykorzystanie dorobku teoretycznego i zasobów badań innych dziedzin nauki oraz ujęć posiadających interdyscyplinarny charakter.

Cele monografii, jako całości koncepcyjnej, badawczej i analitycznej, mają charakter poznawczy w zakresie substancywnym i metodologicznym, jak również dotyczą aplikacji badań socjologicznych w rozwiązywaniu problemów życia społecznego. W wymiarze substancywnym zasadnicze znaczenie ma problem wartości wyższego wykształcenia na rynku pracy. Kategoria – wartość wyższego wykształcenia – posiada wielowymiarowy charakter. O jej ujęciu zdecydowała koncepcja rynku pracy, jako instytucji życia społecznego, a także uwzględnienie w samej koncepcji i w ramach wykonanych badań dwóch perspektyw: popytu i podaży pracy. W wymiarze metodologicznym zadania odnoszą się do analizy czynników określających wartość poznawczą i aplikacyjną badań społecznych, głównie typu surveyowego.

Na materiał źródłowy, określony ogólnie mianem badań własnych, złożyło się jedenaście projektów badawczych zrealizowanych w latach 1995–2012 na terenie województwa lubelskiego. W tym zbiorze znalazło się dziesięć projektów autorskich, które objęły różne kategorie uczestników rynku pracy: pracodawców i przedstawicieli zakładów pracy, studentów szkół wyższych, osoby prowadzące samodzielną działalność gospodarczą i pracowników (najemnych). Mimo zróżnicowania wskazanych badań empirycznych, w koncepcjach stosowałam replikacje natury teoretycznej i przedmiotowej oraz metodologicznej. Stało się to podstawą realizacji podejścia porównawczego.

W książce szczególna pozycja przypadła zrealizowanym na przestrzeni dziesięciu lat czterem edycjom „badań pracodawców”, które objęły 1435 podmiotów gospodarki. Pomysł przeprowadzenia tych badań wynikał z zainteresowań naukowo-badawczych, z potrzeb poznawczych, jak też praktycznych. Analiza literatury i zasobów badań społecznych wykazała, że właściwości popytu na pracę stanowią jeden z mniej rozpoznanych obszarów wiedzy o rynku pracy. Istotną rolę pełnił także kontekst społeczny: zjawisko narastania problemów wchodzenia młodych, wykształconych ludzi na rynek pracy, towarzyszące dynamicznemu rozwojowi szkolnictwa wyższego i wzrostowi wskaźników wykształcenia w polskim społeczeństwie. Badania surveyowe skierowane do podmiotów gospodarki i dotyczące zapotrzebowania na pracowników z wyższym wykształceniem zostały uznane za ważne źródło, wypełniające luki dostępnej wiedzy. Argumentem na rzecz realizacji tych badań było też ich społeczne znaczenie, w tym użyteczność informacji dla różnych podmiotów rynku pracy. W okresie wykonywania kolejnych edycji „badań pracodawców” wyraźnie wzrastało zainteresowanie tego typu projektami, podobnie jak ich rola w rozwiązywaniu problemów społecznych. Analiza zasobów tych badań, a zwłaszcza sposobów omawiania metodologii i wyników, dostarczyła wielu cennych spostrzeżeń na temat praktyki badawczej. W połączeniu z oglądem rezultatów badań własnych stało się to podstawą określenia osobliwości tego rodzaju badań surveyowych. W konsekwencji nazwa „badania pracodawców” została ujęta w cudzysłów. Służyło to także wyróżnieniu cyklu czterech edycji na tle pozostałych projektów badawczych.

W toku realizacji badań, kierowanych do różnych zbiorowości, podejmowałam także problemy z zakresu metodologii badań społecznych. Dotyczyły one głównie zastosowań metod i technik badawczych na gruncie socjologii. Było to efektem zainteresowań naukowo-badawczych, doświadczeń gromadzonych na podstawie badań i prowadzenia analiz z perspektywy metapoziomu. Zadania wpisywały się w podejście analityczne i krytyczne, jak też w wybrane nurty empirycznej metodologii. Ze względu na ich wieloaspektowy charakter zostały one określone łącznie jako „badania nad badaniami”.

Celem zadań podjętych w monografii było zatem dokonanie wielowymiarowego oglądu problemu wartości wyższego wykształcenia na rynku pracy, z uwzględnieniem metodologicznego kontekstu pozyskiwania wiedzy na temat tego rynku. W założeniu monografia lokuje się w tych kierunkach studiów socjologicznych, które łączą analizy badań empirycznych w warstwie merytorycznej z rozważaniami metodologicznymi.

3.2. Podstawy teoretyczne i przedmiotowe

W badaniach własnych została przyjęta koncepcja rynku pracy jako instytucji życia społecznego (Kozek 1994). Rozwinięcie tej koncepcji przedstawiłam na tle zarysu wybranych teorii rynku pracy. Podejście porównawcze i zestawienie niejednorodnego zbioru projektów badawczych, które były adresowane do różnych podmiotów rynku pracy, wymagało przywołania zestawu wykorzystanych konstrukcji teoretycznych. Tego rodzaju ujęcie tworzyło kontekst opisu koncepcji z uwzględnieniem odmienności perspektyw popytu i podaży pracy, a jednocześnie służyło wskazaniu podobnych rozwiązań. Szczególne miejsce przypadło omówieniu elementów teorii kapitału ludzkiego, teorii dopasowania i teorii wymiany, głównie nurtowi dotyczącemu roli wartości kulturowych i norm w procesach społecznych (Blau 2009). Stanowiło to również podstawę określenia problemów ogólnej natury. Po pierwsze, odnosiły się one do

zastosowania teorii rynku pracy na gruncie socjologii oraz ich przydatności w wyjaśnianiu zjawisk współczesnego rynku pracy w Polsce. Po drugie, przedmiotem rozważań były zasady rozwiązywania problemów badawczych, które obejmują zjawiska występujące na dwóch obszarach: rynku pracy i systemu edukacji. Złożoność tych zjawisk implikuje potrzeby jednoczesnego wykorzystania elementów różnych teorii i konstruktów w modelach oraz stosowania ujęć interdyscyplinarnych (Jeruszka 2012, Kozek 2013).

Następnie została omówiona koncepcja rynku pracy, jego charakterystyczne ujęcia i definicje, zagadnienia popytu i podaży pracy. Szczególną uwagę poświęcono kategoriom: pracodawca i zakład pracy jako system społeczny. W opisie konstrukcji teoretycznych kluczowa pozycja przypadła – pracy i sytuacji pracy. Do atrybutów kategorii „sytuacja pracy” zalicza się: możliwość stosowania dwóch ujęć, węższego (warunki pracy) i szerszego (np. powiązanie pracy z systemem wartości, subiektywnymi nastawieniami i ocenami); użyteczność w badaniach aktywności zawodowej różnych kategorii osób pracujących (Słomczyński, Kohn 1988; Janicka 1997); powiązanie z warunkami rynku pracy oraz wartością rynkową kwalifikacji i wykształcenia (Drozdowski 2002).

Zagadnienia, które wiążą się z terminem „wartość wyższego wykształcenia na rynku pracy” stanowią przedmiot zainteresowań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, stosujących różne perspektywy teoretyczne i podejścia badawcze. W koncepcji przedstawionej w książce również zostały wykorzystane rozwiązania, które wystąpiły w poszczególnych projektach badawczych, co pozwoliło zachować wielowymiarowość ujęcia, a także konstrukty umożliwiające realizację podejścia porównawczego, łącznie z zestawieniem perspektyw: popyt-podaż pracy. W rezultacie uwzględniono elementy teorii wartości¹ i teorii rynku pracy (podejście instytucjonalne, elementy teorii: dopasowania, wymiany), jak też podstawy teoretyczne określające relacje między systemem edukacji (tu szkolnictwa wyższego)² i rynkiem pracy, społeczne funkcje wyższego wykształcenia, postawy wobec pracy i wykształcenia.

W odniesieniu do założeń i przyjętych koncepcji badawczych opracowałam ogólny model oraz dwa schematy analiz, z podziałem na cykl „badań pracodawców” i projekty porównawcze. Zostały one uszczegółowione w postaci wykazów kategorii i zmiennych wykorzystanych w analizie materiału empirycznego. Stanowiło to również podstawę rozważań na temat zasad określania relacji między konstrukcjami teoretycznymi, elementami przedmiotu/-ów badań, implikacjami metodologicznymi i empirią.

3.3. Koncepcja analizy porównawczej i „badań nad badaniami”

Zastosowane w monografii podejście porównawcze opierało się na koncepcji analiz porównawczych prowadzonych w dwóch wymiarach: substancywnym i metodologicznym. Określenia te przywołują skojarzenia z metodą porównawczą. W odniesieniu do tradycyjnego na gruncie socjologii rozumienia tej metody i podstaw metodologii badań porównawczych zostały

¹ W książce zostały omówione problemy wyjaśniania terminu „wartość wyższego wykształcenia”, które wynikają z różnic w definiowaniu pojęcia „wartości” na gruncie wielu nauk, złożonego charakteru samego „obiekta”, z odmienności podejść badawczych, zakresu przedmiotu badań, rodzaju zbiorowości, jednostek analizy.

² W omówieniu koncepcji badań własnych i w opisie wyników jest wyodrębniany, na tle systemu edukacji, system szkolnictwa wyższego. W książce ogólne określenia „edukacja” czy „edukacyjne” (np. decyzje) odnoszą się głównie do kształcenia w szkołach wyższych. Ponadto, zamiennie są używane pojęcia: szkoła wyższa i uczelnia, ale z wyróżnieniem pojęcia: uniwersytet. Tego rodzaju ujęcia występują w literaturze przedmiotu (Kwiek 2015).

ustalone warunki, których zbiór badań własnych nie spełniał. Na tle różnic można było precyzyjniej opisać podjęte zadania. O koncepcji analizy porównawczej (czy analiz porównawczych), obejmującej zbiór zróżnicowanych projektów, w dużej mierze przesądził rodzaj zbieżności. Miały one naturę teoretyczną, przedmiotową, metodologiczną, a wiele z nich przełożyło się na replikacje wskaźników. W przypadku cyklu „badań pracodawców” wystąpiła równoważność w kilku wymiarach, w tym w zakresie: przedmiotu badań, pojęć i sposobów ich definiowania, schematów analizy, zasad pomiaru i zastosowanych narzędzi. Jeżeli chodzi o ogół projektów, to zakres równoważności był węższy: obejmował wybrane aspekty teoretyczne, przedmiotowe, metodologiczne, zmienne i wskaźniki (w tym złożone) oraz zestawy pytań kwestionariuszowych.

Opracowana koncepcja analizy porównawczej odwołuje się do kilka poziomów. Pierwszy to cele i zadania poszczególnych badań pierwotnych. Drugi dotyczy rozwiązań, które powtarzały się w projektach zbliżonych tematycznie i wykonanych w takich samych zbiorowościach. Był to cykl „badań pracodawców” oraz badania studentów i drobnych przedsiębiorców (po dwa projekty). Poziom trzeci obejmuje cele związane z porównywaniem perspektyw: popyt-podaż pracy, a kolejny – cele całościowego opracowania w zakresie substancywnym i metodologicznym. Ten ogólny schemat był też podstawą porządkowania problematyki badań, opisu materiału i rezultatów.

Zastosowanie podziału na dwa wymiary badań i analiz – substancywny i metodologiczny – nawiązuje do koncepcji Antoniego Sułka (2002). Charakteryzując zasady „uprawiania metodologii przez socjologów” i postawę analityczną, skierowaną na własny warsztat pracy, autor ten wskazuje znaczenie analiz metodologicznych prowadzonych na podstawie badań substancywnych (Sułek 2002: 19). Podejście analityczne i krytyczne, uwzględniające też ujęcie normatywne, pod pewnymi względami wpisuje się także w nurty empirycznej metodologii, w tym metaanalizy. Podjęte zadania, określone łącznie jako „badania nad badaniami”, w założeniu odnoszą się do postępowania badawczego zorientowanego na proces badań surveyowych. Zasadniczy udział w ich realizacji miało zastosowanie replikacji elementów koncepcji w zbiorze badań własnych, w tym powtarzanie zestawów pytań w kwestionariuszach czy pełnej wersji narzędzi, jak w wypadku „badań pracodawców”.

Celem oglądu rozwiązań metodologicznych i wykonania analiz porównawczych w tym zakresie było przede wszystkim określenie czynników, które oddziałują na wartość poznawczą i aplikacyjną badań typu surveyowego. Dotyczyło to czynników o charakterze zewnętrznym wobec procesu badawczego i jego uczestników, ale też wewnętrznym, wynikającym z projektowania i realizacji badań. Problemy odnoszące się do funkcji diagnostycznych i praktycznych były rozpatrywane głównie na podstawie cyklu „badań pracodawców”. Zdecydowała o tym specyfika tych badań oraz wykonanie kilkukrotnego pomiaru na przestrzeni dziesięciu lat. Podejście to zmierzało do określenia i opisu osobliwości tego rodzaju badań empirycznych.

3.4. Zakres problematyki badawczej

Zasadniczy problem, który stanowi oś organizującą niniejsze studium, to pytanie: Jaką wartość posiada wyższe wykształcenie na rynku pracy? Uwzględniając koncepcje badań własnych i podejście porównawcze kluczowe pytania odnosiły się do roli wykształcenia w relacjach wymiany określanej z dwóch perspektyw: popytu i podaży pracy. Takie ujęcie pozwalało zwrócić uwagę na różnice potrzeb, interesów, a zarazem kryteriów „wyceny” wykształcenia.

Ponadto, zostało uwytłumaczone znaczenie czynników świadomościowych, przekonań na temat wykształcenia jako podstawy osiągnięcia celów życiowych i postrzegania go jako wartości.

Zbiór problemów i hipotez został opracowany z uwzględnieniem poziomów badań pierwotnych oraz kilku poziomów analizy porównawczej. Jeżeli chodzi o wymiar substancywny, to łącznie sformułowano 27 problemów, różniących się stopniem ogólności, zakresem treści, złożonością budowy. Hipotezy badawcze (14) różniły się ponadto poziomem asercji.

Najbardziej rozbudowany zestaw problemów wystąpił w wypadku „badań pracodawców”. Pierwsza grupa dotyczyła właściwości rynków wewnętrznych, typu: zapotrzebowanie na pracę, oczekiwania związane z wykształceniem i kwalifikacjami pracowników, ważność wykształcenia w procesie doboru kadr. Druga zawierała pytania uwzględniające kontekst rynku pracy, odnoszące się do kwestii zatrudnienia i bezrobocia osób z wyższym wykształceniem, w tym absolwentów uczelni. Trzecia to pytania na temat kształcenia w szkołach wyższych: funkcji, programów, efektów. Kolejna grupa wiązała się z kryteriami oceniania pracowników i „wyceny” wykształcenia w zależności od kontekstu: rynek wewnętrzny i rynek pracy. Następnie sformułowano problemy odnoszące się do czynników zróżnicowania badanych zbiorowości, jak również zmian przedmiotowych zjawisk, biorąc pod uwagę warunki porównywania wyników w cyklu „badań pracodawców” realizowanych na przestrzeni dziesięciu lat.

Drugi poziom to problemy z zakresu analizy porównawczej, obejmującej projekty wykonane wśród studentów, osób prowadzących indywidualną działalność gospodarczą i pracowników najemnych. W zestawach pytań uwzględniono schemat analizy i przypuszczalne powiązania między zmiennymi. Znalazły się tu takie kwestie, jak: wartości oraz potrzeby łączone z wykształceniem i pracą; przyczyny decyzji o kształceniu na poziomie wyższym, standardy oceniania wykształcenia i pracy; recepcja rynku pracy; udział wykształcenia w formowaniu sytuacji pracy jednostek; rola wykształcenia jako kategorii badawczej i zmiennej wyjaśniającej (poziom, rodzaj, profil/kierunek).

Na poziomie analizy porównawczej – ze względu na perspektywę popytu i podaży pracy – zasadnicza grupa problemów dotyczyła podobieństw i różnic w zakresie: kryteriów oceniania wykształcenia i jego atrybutów; postrzegania znaczenia wyższego wykształcenia w formowaniu sytuacji pracy jednostek; recepcji rynku pracy i określania jego funkcji weryfikacyjnych w stosunku do zasobów posiadanych przez pracodawców.

W ramach „badań nad badaniami” również zostały sformułowane problemy i zadania (łącznie 14 grup). W ogólnym ujęciu dotyczyły one takich kwestii, jak: relacje między konstruktami teoretycznymi, podstawami operacjonalizacji i rozwiązaniami metodologicznymi oraz empirycznym odwzorowaniem; społeczno-kulturowe, ekonomiczne i techniczno-organizacyjne uwarunkowania procesu badawczego; czynniki określające wartość poznawczą i aplikacyjną „badań pracodawców”, funkcje diagnostyczne, użyteczność jako źródła wiedzy o rynku pracy. Zasadnicze pytania wiązały się z pełnieniem ról przez różnych uczestników procesu badawczego, także z uwagi na relacje, które wynikają z interferencji dwóch sytuacji: zbierania danych i potencjalnej wymiany na rynku pracy. Poszukiwano też odpowiedzi na pytania na temat adekwatności wykorzystywanych metod i technik badawczych oraz metod doboru prób. Część problemów odnosiła się do zasad stosowania replikacji w cyklu badań surveyowych (realizowanych w różnym czasie i w odmiennych zbiorowościach) oraz wykonywania analizy porównawczej. Rozważane były kwestie walidacji rzetelności pomiaru, oceny narzędzi

badawczych i funkcji pytań kwestionariuszowych. W przypadku „badań pracodawców” szczególnie miejsce przypadło problemom udziału cech respondentów w formowaniu przekazu, w zależności od kontekstu (np. właściwości firm, stanowiska pracy). W tym ujęciu istotne znaczenie miał też rodzaj sprawozdań: obiektywnych i subiektywnych (Schuman 2013).

Na tle wyodrębnionych problemów i zadań, których złożony charakter zadecydował o owym określeniu „badania nad badaniami”, przedstawiłam schemat analizy. W książce, w części prezentującej rezultaty badań własnych, przyjąłam zasadę łącznego omawiania analiz i opisu wyników w obu wymiarach: substancywnym i metodologicznym. Poza wszystkim, służyło to uwydatnieniu zachodzących między nimi relacji.

Zaproponowany zestaw problemów, podobnie jak zakres przedmiotu badań i analiz oraz ujęcie kluczowych zagadnień, stanowi efekt pracy wykonywanej na przestrzeni wielu lat. W tym czasie zachodziły zmiany obejmujące zarówno same zjawiska społeczne, jak i podejścia badawcze czy prowadzone badania. Napisanie książki wymagało zatem podjęcia decyzji dotyczących konwencji zestawienia rozważań natury teoretycznej i empirycznej, a co szczególnie istotne: stopnia zachowania (w opisie) pierwotnych postaci koncepcji poszczególnych projektów. Część problemów odnoszących się do zadań porównawczych powstała *ex post factum*, co wynikało z uwzględnienia perspektywy oglądu całości materiału, szczególnie w wymiarze metodologicznym.

3.5. Materiał źródłowy i zasady analizy danych

Na materiał – określamy mianem badań własnych – złożyły się wyniki projektów wykonanych na przestrzeni kilkunastu lat na terenie województwa lubelskiego. Cykl ten został zapoczątkowany moim udziałem w zespołowych badaniach pt. „Kapitał ludzki czynnikiem rozwoju Euroregionu Bug” (Grant KBN). Kolejne etapy to dziesięć projektów badawczych indywidualnych (autorskich), które objęły łącznie 6378 respondentów.

Zasadnicze miejsce przypadło czterem edycjom badań zrealizowanych w latach 2001–2010 w podmiotach gospodarki (narodowej). Poszczególne edycje były wykonane w następującym czasie: I edycja – 2001 rok (410 podmiotów), II – lata 2005–2006 (602); III – lata 2007–2008 (254); IV – 2010 rok (169). Badania miały charakter surveyowy, a technikami zbierania danych były: wywiad kwestionariuszowy (I edycja) i ankieta roznoszona (pozostałe edycje).

W skład zbioru badań własnych weszły również projekty (typu surveyowego), które w wyznaczonych zakresach były traktowane jako porównawcze. Badania te objęły następujące zbiorowości: studenci szkół wyższych w Lublinie (1998–2001, dwa projekty, 3139 respondentów); pracownicy najemni (2004, 359 respondentów); osoby prowadzące indywidualną działalność gospodarczą (2002–2003, 739 respondentów, województwo lubelskie; 2010–2012, 652 respondentów, Lublin). Do tego zbioru należą też badania jakościowe, wykonane w latach 2011–2012 wśród 54 drobnych przedsiębiorców.

We wszystkich projektach – surveyowych – zostały wykorzystane standaryzowane narzędzia badawcze. Dla potrzeb analizy „badań pracodawców” zbudowałam 10 baz danych (podstawowych i pomocniczych). Łącznie z pozostałymi projektami zestaw składał się z 21 baz podstawowych, jak też z licznych wersji pomocniczych, które służyły na przykład w opracowaniu skal pomiaru postaw, baterii wskaźników czy indeksów. Przetwarzanie i analizy danych zostały wykonane w programach statystycznych (SPSS, Statistica). Ze względu na rodzaj i za-

kres problemów badawczych, podjęte zadania porównawcze, a jednocześnie obszerność materiału źródłowego, zastosowano wybrane metody analizy danych. Najczęściej były to analizy jedno- i dwuzmiennowe oraz jednoczynnikowa ANOVA. Zostały też wprowadzone metody analizy rozbudowanej i analizy czynnikowej. Wykorzystano rezultaty analizy danych jakościowych oraz sprawozdania ankietów z przebiegu pracy w terenie.

3.6. Zawartość książki

Książka składa się z dwunastu rozdziałów, uporządkowanych według zadań teoretycznych, metodologicznych i empirycznych, ze wstępu i zakończenia, aneksów, bibliografii.

W pierwszym rozdziale zostały przedstawione wybrane teorie i koncepcje rynku pracy, analiza pojęć powiązanych z tą kategorią, w tym popytu i podaży pracy. Omówiono sposoby definiowania rynku pracy, jego struktury podmiotowej i przedmiotowej, jak również kategorii: praca i sytuacja pracy. Rozdział drugi ma charakter metodologiczny. Zasadniczym celem było określenie problemów badań społecznych dotyczących rynku pracy, a także uzyskanie kontekstu opisu podejścia badawczego. Znalazły się w nim zagadnienia z zakresu metodologii badań (głównie surveyowych), źródeł, metod i technik zbierania danych, jak też rozważania na temat zasad przygotowania i realizacji badań społecznych, w tym stosowanych. Szczególna uwaga została poświęcona osobliwościom „badań pracodawców”.

Rozdział trzeci zawiera rezultaty analiz, w których były wykorzystane zróżnicowane źródła i materiały zastane. Znalazły się tu omówienia takich kwestii, jak: znaczenie wyższego wykształcenia czy jego funkcje na rynku pracy, relacje systemu edukacji i rynku pracy. Nawiązano także do wybranych problemów rozwoju szkolnictwa wyższego i zmian wskaźników poziomu wykształcenia w polskim społeczeństwie. Następnie scharakteryzowano zasoby badań realizowanych wśród pracodawców. Ostatni punkt to oparty na danych statystycznych opis cech rynku pracy w Polsce i w województwie lubelskim.

Dwa kolejne rozdziały – czwarty i piąty – mają zasadnicze znaczenie, jeżeli chodzi o omówienie koncepcji badań własnych. W rozdziale czwartym opisano zakres przedmiotowy badań, schematy analiz i kategorie badawcze. Znalazły się tu odwołania do koncepcji poszczególnych projektów oraz ich zbiorów, zwłaszcza do cyklu „badań pracodawców”, jak również do elementów zbieżnych. W konsekwencji określono zakres problemów badawczych i hipotez (wymiar substancywny). W rozdziale piątym zostały przedstawione podstawy metodologii badań własnych. Opisano zrealizowane projekty, ze wskazaniem specyfiki uzyskanego materiału empirycznego. Omówiono podejście badawcze, metody i techniki zbierania danych, zasady analizy i prezentacji wyników. Szczególnie miejsce przypadło koncepcji analizy porównawczej oraz problemom i zadaniom natury metodologicznej czy „meta-metodologicznej” („badania nad badaniami”).

W części poświęconej prezentacji rezultatów badań własnych, struktura tematyczna została uporządkowana głównie ze względu na perspektywę popytu na pracę, co znajduje też wyraz w przewadze opisu materiału pochodzącego z „badań pracodawców”. Przedstawiono charakterystykę rynków wewnętrznych. Następnie była analizowana rola wyższego wykształcenia, tak w formowaniu kwalifikacji i pożądanego profilu pracownika, jak i warunków pracy. Kolejny etap to rozważania na temat znaczenia wykształcenia jako czynnika decydującego o sytuacji pracy jednostek. Przy czym, punkt ciężkości stopniowo przenosi się na zagadnienia roz-

patrywane w kontekście rynku pracy. Ponadto, o ile w rozdziałach od szóstego do ósmego dominuje opis „badań pracodawców”, o tyle od rozdziału dziewiątego coraz większą część wypełniają analizy porównawcze w ramach ogółu projektów.

Rozdział szósty zawiera charakterystykę zbiorowości w cyklu „badań pracodawców”: właściwości podmiotów gospodarki i cech respondentów, ze wskazaniem kluczowych zmiennych. Przedstawione zostały również podstawowe cechy zbiorowości w projektach porównawczych. Rozdział siódmy dotyczy sytuacji kadrowej (stan i zmiany) oraz właściwości zapotrzebowania na pracowników z wyższym wykształceniem. W ósmym rozdziale uwaga została poświęcona metodom pozyskiwania nowych kadr, współpracy z otoczeniem instytucjonalnym. Stanowi to punkt wyjścia do omówienia roli wykształcenia w procesie zatrudniania, a zarazem kryteriów oceny wykształcenia i kwalifikacji pracobiorców, w tym absolwentów uczelni. Każdy z tych rozdziałów zawiera opis analizy powiązań w układach zmiennych, a także omówienia zagadnień metodologicznych.

Rozdział dziewiąty obejmuje charakterystykę atrybutów wyższego wykształcenia jako podstawy relacji wymiany między stronami popytu i podaży pracy. Zostało to ujęte z perspektywy różnych kategorii uczestników rynku pracy. Dzięki temu można było uchwycić wielowymiarowość przedmiotowych kwestii oraz udział kryteriów rynkowych w formowaniu miar atrakcyjności wykształcenia. W rozdziale dziesiątym zasadniczą płaszczyznę rozważań stanowi: sytuacja pracy. Przeprowadzono analizę oceniania wykształcenia, w tym ze względu na poziom i rodzaj/profil, w zestawieniu z oczekiwaniami czy zobowiązaniami dotyczącymi cech i warunków pracy. Rozdział jedenasty został poświęcony wybranym problemom zatrudnienia i bezrobocia osób z wyższym wykształceniem, a zwłaszcza ich recepcji. Głównym celem było jednak porównanie sposobów postrzegania roli wyższego wykształcenia na rynku pracy, jak też omówienie weryfikacyjnych funkcji rynku w stosunku do wykształcenia absolwentów uczelni i ogólnie: pracobiorców. Porównania objęły perspektywę popytu i podaży pracy oraz bardziej szczegółowe przekroje, typu: studenci a osoby pracujące. Ze względu na zakres przedmiotu badań i zadania porównawcze oraz obszerność materiału empirycznego podsumowanie rezultatów zostało przedstawione w oddzielnym rozdziale (dwunastym). Zakończenie zawiera ogólne uwagi na temat całościowego opracowania.

3.7. Wyniki badań i analiz

„Badania pracodawców”

Podsumowując wyniki cyklu „badań pracodawców” z województwa lubelskiego warto podkreślić, że pod pewnymi względami okazały się one zbliżone do rezultatów podobnego typu projektów wykonywanych w tym samym czasie w różnych rejonach Polski. Ponadto, analiza porównawcza w ramach czterech edycji tych badań wykazała liczne zbieżności, mimo różnic struktur prób badawczych i upływu czasu. Dotyczyło to zwłaszcza takich kwestii, jak: właściwości zapotrzebowania na kadry z wyższym wykształceniem, metody doboru kadr, kryteria oceniania wykształcenia i kwalifikacji pracowników, opinie na temat efektów kształcenia w uczelniach i przygotowania absolwentów do pracy, recepcja warunków rynku pracy. Przedmiotowe zbieżności, to przede wszystkim powtarzalne dominanty w strukturach odpowiedzi i reguły powiązań w zbiorach kluczowych zmiennych. Szczegółowy ogląd formowanych z perspektywy popytu na pracę zasad wartościowania wyższego wykształcenia w sytuacji wymiany wykazał jednak ich zróżnicowanie i podatność na konteksty.

Kluczowy, w ujęciu merytorycznym i metodologicznym, był kontekst rynków wewnętrznych, zwłaszcza zapotrzebowanie na kadry (realne i potencjalne) i sytuacja ekonomiczna podmiotów gospodarki. Znaczenie tego kontekstu było sprawdzane za pomocą analizy powiązań w układach zmiennych, kontroli spójności wypowiedzi, porównywania sprawozdań: obiektywnych i subiektywnych. Na podstawie wszystkich edycji „badań pracodawców” ustalono, że w zdecydowanej większości firm stan zatrudnienia był uznawany za wystarczający. Ograniczało to zakres działań podejmowanych w celu pozyskania nowych pracowników. W tych warunkach trudno było stwierdzić, w jakim stopniu podawane kryteria „wyceny” wykształcenia funkcjonują w rzeczywistej wymianie. Jeśli chodzi o rolę wyższego wykształcenia, to uznawano je za podstawę oferowania wymagających tego stanowisk pracy. Decyzje kadrowe zależały jednak od zgodności z zapotrzebowaniem (rodzaj, profil, kierunek studiów), a przede wszystkim od zastosowanych miar, typu: dostosowanie, przydatność, wydajność. Analizy uwzględniające zróżnicowanie rynków wewnętrznych wykazały także odmienność koncepcji cenionych zasobów, co tworzyło kontinuum: od uznawania atrybutów wykształcenia potwierdzonych dyplomem uczelni, akcentowania roli wiedzy w potrzebnych specjalnościach zawodowych, koncentracji uwagi na przydatności wykształcenia w działalności firm, po zainteresowanie kwalifikacjami i postawami, a nawet pomijanie formalnego wymogu posiadania danego rodzaju wykształcenia. Dynamikę zatrudnienia oraz powiązanie wykształcenia pracowników z systemem gratyfikacji w wielu wypadkach określała sytuacja ekonomiczna firm. Przywołane kwestie okazały się istotne w interpretacji wyników dotyczących roli wyższego wykształcenia w wymianie rynkowej.

Kontekst rynku pracy posiadał równie złożone implikacje, zwłaszcza ze względu na specyfikę warunków społeczno-gospodarczych w województwie lubelskim. Oddziaływanie ujawniało się w wielu zakresach prowadzonych analiz. Na przykład, obserwacja trudnej sytuacji na rynku pracy zmniejszała nasilenie negatywnych opinii na temat zasobów posiadanych przez pracobiorców. Było to szczególnie czytelne w odniesieniu do absolwentów uczelni. W ramach diagnozy przyczyn problemów zatrudnienia i bezrobocia przedstawiciele strony popytu podkreślali głównie rolę czynników systemowych oraz instytucjonalnych. Krytyce podlegały zasady funkcjonowania szkół wyższych, niedopasowanie programów kształcenia, metod i efektów do potrzeb rynkowych. Odpowiedzialność za stan gospodarki i rynku pracy, w tym za bezrobocie, lokowano po stronie polityki społeczno-ekonomicznej państwa. Mimo tego oceny pracobiorców wypadały pejoratywnie. Na ogół przyznawano, iż większość osób chętnych do pracy spełnia kryteria formalne (wykształcenie), ale brakuje im odpowiednich kwalifikacji zawodowych i przygotowania do realizacji zadań. Jeżeli chodzi o absolwentów uczelni, to jako argumenty niskiej zatrudnialności konsekwentnie podawano brak wykształcenia w poszukiwanych kierunkach, brak doświadczenia i stażu. W procesie usprawniania przejścia z etapu kształcenia do etapu pracy relatywnie rzadko dostrzegano jednak rolę samych pracodawców.

Na kolejny rodzaj kontekstu składało się zróżnicowanie wewnętrzne zbiorowości na poziomie cech: podmiotów gospodarki i respondentów. Każdy z tych podziałów miał istotne znaczenie dla rezultatów w wymiarze substancywnym i metodologicznym oraz weryfikacji hipotez. Zasadniczą kategorię zmiennych wyjaśniających stanowiły cechy firm, zwłaszcza: branża (kryterium przedmiotowe), wielkość (kryterium liczby zatrudnionych), forma własności i kondycja ekonomiczna. Najbardziej czytelne linie dyferencjacji uchwyciono na podstawie

dwóch zmiennych: wielkość (firm) i forma własności (sektor). Były one powiązane z charakterystyką prawno-organizacyjną, ekonomiczną i społeczną: miały właściwości wskaźników złożonych syndromów cech. Największy dystans wystąpił między podmiotami dużymi, państwowymi i małymi, prywatnymi. Dyferencjacja objęła większość wyjaśnianych zmiennych, w tym kwestie zapotrzebowania na kadry z wyższym wykształceniem, kryteria oceny zasobów pracowniczych, preferowane metody doboru kadr, a także system gratyfikacji.

Znaczenie cech respondentów, jako zmiennych kontekstowych przekazu w „badaniach pracodawców”, okazało się niejednorodne. Wykazywanie zróżnicowania na poziomie zmiennych zależnych było bardziej skuteczne, gdy analiza opierała się na cechach podmiotów gospodarki i dotyczyła „sprawozdań obiektywnych”. W przypadku części „sprawozdań subiektywnych” także nie zawsze uchwycono spodziewaną dyferencjację. Odziaływanie cech respondentów (płeć, stanowisko pracy) objęło zatem relatywnie wąski zakres zmiennych, jednak charakterystycznych. Były to na przykład oceny różnych aspektów wykształcenia, kryteria „wyceny” zasobów pracowniczych, właściwości recepcji sytuacji na rynku pracy. Z punktu widzenia weryfikacji hipotez, które odnosiły się do „sprawozdań subiektywnych” i do stopnia neutralności wypowiedzi respondentów jako „informerów”, rezultaty te można uznać za znaczące. Czytelne różnice występowały między właścicielami firm i kadrą kierowniczą a pozostałymi kategoriami respondentów, zwłaszcza specjalistami. Szczególne okazały się relacje na temat firm, a zarazem cech zakładów pracy, dokonywane przez właścicieli, pełniących role pracodawców (*sensu stricto*). Zazwyczaj stawiali oni wyższe wymagania kandydatom do pracy, bardziej krytycznie oceniali posiadane przez nich wykształcenie i przygotowanie zawodowe, a jako atrybuty częściej wskazywali kwalifikacje i doświadczenie niż aspekty formalne wykształcenia. Wysokim wymaganiom towarzyszyła gotowość świadczenia odpowiedniego wynagrodzenia. Specjalistów – w roli respondentów – cechowało natomiast mniej krytyczne nastawienie wobec pracobiorców z wyższym wykształceniem, szczególnie wtedy, kiedy wyrażano opinie w kontekście warunków rynku pracy. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ograniczenia analiz, wynikające z powiązania dwóch znaczących kategorii cech: respondentów i firm, co powodowało zacieranie się udziału konkretnych zmiennych. W uwydatnieniu powiązań w układach zmiennych wykorzystano dodatkowo materiał z projektów porównawczych. Przeprowadzone analizy, które objęły zestawy takich samych zmiennych, wykazały podobne schematy asocjacji. Dyferencjacja wypowiedzi według linii podziałów opartych na specyfice cech respondentów była niekiedy silniejsza niż wówczas, gdy porównywano rezultaty konfrontując: popyt–podaż pracy. Zrealizowane na przestrzeni dziesięciu lat cztery edycje „badań pracodawców” potwierdziły ostatecznie znaczenie cech respondentów jako kontekstu pozyskiwania informacji na temat popytu na pracę.

Analiza porównawcza

Celem zestawienia rezultatów zbioru projektów składających się na badania własne było dokonanie wielowymiarowego oglądu zjawisk społecznych, związanych z wartością wyższego wykształcenia w warunkach wymiany na rynku pracy. Przeprowadzone analizy porównawcze, które objęły badania studentów oraz osób prowadzących samodzielną działalność gospodarczą i pracowników najemnych (z wyższym wykształceniem) wykazały, że wykształcenie stanowiło cenioną wartość, a jego pozyskiwanie było traktowane jako jeden z najważniejszych obszarów aktywności życiowej, obok życia rodzinnego i pracy. Pod tym względem przekonania

cechował uniwersalizm i stałość, biorąc pod uwagę wpływ czasu, na przestrzeni którego zrealizowano badania. Uzyskane wyniki charakteryzowały także liczne podobieństwa w stosunku do rezultatów zbliżonych tematycznie badań, wykonywanych w innych częściach Polski.

Ogólnie ujmując, nabywanie wiedzy i wyższego wykształcenia łączono z szerokim spektrum wartości i potrzeb, z wyraźną dominacją wymiaru samorealizacyjnego. Znacząca część badanych z różnych zbiorowości ceniła również jego atrybuty formalne, a efekty kształcenia oraz dyplom uczelni traktowała jako ważne czynniki budowania sytuacji pracy i osiągania celów społeczno-ekonomicznych. Porównanie wyników badań studentów, osób prowadzących działalność gospodarczą czy pracowników najemnych dowodziło jednak, że postrzeganie relacji „wyższe wykształcenie–rynek pracy” było niejednorodne. Występowały zarówno orientacje merytokratyczne, jak i samorealizacyjne, a na poziomie motywacji stwierdzono obecność nastawienia pragmatycznego czy instrumentalnego, ale też autotelicznego. Rynek pracy częściej był określany przez pryzmat barier, problemów zatrudnienia i zagrożenia bezrobociem, niż szans wykorzystania potencjału wykształcenia. Wiele argumentów przemawiało na rzecz dualnej wizji mechanizmów rynku pracy: preferowanych i obserwowanych. Wpływało to na procesy akceptacji rynkowych kryteriów wartościowania i „wyceny” wykształcenia.

Analiza porównawcza, oparta na replikacjach elementów koncepcji badawczych i obejmująca projekty zrealizowane w odmiennych teoretycznie zbiorowościach, wykazała wiele podobieństw na poziomie dominant w ogólnych strukturach wyników oraz reguł powiązań między zmiennymi. Szczegółowe analizy dowiodły jednak, że podstawy wartościowania wyższego wykształcenia, jego koncepcje jako wartości i narzędzia osiągania celów, były pod wieloma względami odmienne. Efekty dyferencjacji zależały zarówno od wprowadzonego kontekstu i układu odniesienia (np. proces nauki, rynek pracy, wykonywana praca), jak też od typu zbiorowości, cech respondentów, etapu biografii edukacyjnej i zawodowej. Na tle wymienionych przekrojów zróżnicowania względnie uniwersalne okazało się oddziaływanie dwóch kategorii zmiennych. Jedna to zmienne definiowane przez rodzaj wykształcenia i kierunek studiów. Analizy porównawcze wykazały, że miały one właściwości wskaźników złożonych syndromów cech. Określały też podziały społeczne, które były czytelne w czasie podejmowania decyzji o studiach i w toku nauki, jak też w późniejszym okresie, gdy oceniano zapotrzebowanie rynku pracy na dany rodzaj wykształcenia i perspektywy pracy. Wybór profilu i kierunku kształcenia łączył się z charakterystycznymi motywami, aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi, orientacjami wartościującymi, oczekiwaniami wobec kształcenia w uczelniach. Warto zaznaczyć, że podziały oparte na rodzaju posiadanego wykształcenia w relatywnie niskim stopniu przekładały się na zróżnicowanie koncepcji satysfakcjonującej pracy, natomiast silniej ujawniały się na poziomie realizacji karier zawodowych. Druga kategoria zmiennych wiąże się z rolą zasobów społeczno-kulturowych, w tym wykształcenia rodziców, w formowaniu decyzji edukacyjnych.

Zasadnicze różnice w określaniu relacji „wyższe wykształcenie–rynek pracy” przebiegały zgodnie z linią podziałów: popyt–podaż pracy. Odmienność wynikała z dość oczywistych przyczyn: dokonywania oglądu roli wykształcenia z innych perspektyw, a zwłaszcza z rozbieżności celów, interesów i potrzeb podmiotów wchodzących w skład badanych zbiorowości. Poza wszystkim jednak, formowanie koncepcji wartości wyższego wykształcenia stanowiło efekt złożonego charakteru powiązanych z tym zjawisk społecznych. Uwydatniły to analizy porów-

nawcze „badań pracodawców” i pozostałych projektów. Sam obiekt wartościowania i „wyceny” był wielowymiarowy, nie tylko w ujęciu przedmiotowym, ale i podmiotowym. Zarówno oceniani pracownicy, jak i sami respondenci, różnili się pod względem poziomu wykształcenia (np. etapy edukacji, typy szkół, liczba lat nauki) oraz typu, rodzaju czy profilu, tu głównie kierunku studiów. Ponadto, wykształcenie rzadko było traktowane jako wyizolowany element formowania opinii. Zależały one także od jego korelatów (np. kwalifikacje) i od kategorii ocenianych podmiotów. Niektóre atrybuty wykształcenia były inaczej postrzegane, gdy odnoszono je do danych kategorii zawodowych, pracowników własnej firmy, kandydatów do zatrudnienia, studentów i absolwentów uczelni, ogółu pracobiorców. Wypowiedzi świadczyły też o oddziaływaniu różnych sytuacji i kontekstów, a nawet swoistych „logik” obszarów porządku społecznego: edukacji w szkołach wyższych i gospodarki. Szczególny charakter miało określanie znaczenia wykształcenia we własnej biografii oraz jego wpływu na sytuację pracy jednostek.

W koncepcji wartości wyższego wykształcenia na rynku pracy, jako wielowymiarowej przestrzeni własności, zastosowano również ujęcia wymierne. Dotyczyły one do wpływu wykształcenia na szanse zatrudnienia i warunki pracy, funkcji alokacyjnych i „siły nabywczej” dyplomów uczelni. Skorzystano z kryteriów ekonomicznych. W przypadku strony popytu była to użyteczność i efektywność, natomiast pracobiorców – opłacalność posiadania określonego poziomu i rodzaju wykształcenia (np. wyrażona wysokością zarobków). W wybranych zakresach przedmiotowa kategoria mogła być traktowana jako cecha ilościowa i stopniowana. Zostały tu wykorzystane zarówno źródła statystyczne i wskaźniki społeczne, jak też badania własne. Analizy danych statystycznych wykazały, że posiadanie wyższego wykształcenia zwiększa szanse uzyskania miejsca pracy, atrakcyjnych stanowisk i wynagrodzenia. Zjawiska te podlegały jednak zmianom w czasie. Kluczową rolę odgrywały przemiany zachodzące na rynku pracy, związane z procesami społeczno-gospodarczymi i demograficznymi, a także ze wzrostem poziomu wykształcenia w społeczeństwie, zwłaszcza w młodym pokoleniu. Implikacjami były problemy, typu nadwyżka podaży pracy osób z wyższym wykształceniem, wysoki poziom bezrobocia wśród absolwentów uczelni. Na podstawie „badań pracodawców” również ustalono, iż zapotrzebowanie na pracowników z wyższym wykształceniem kształtowało się relatywnie korzystnie, zwłaszcza w porównaniu do innych kategorii pracobiorców. Gratyfikacje finansowe, podobnie jak gwarancje stabilności zatrudnienia, należały jednak do najslabiej realizowanych zobowiązań, nawet wobec potrzebnych w firmach specjalistów. Jeżeli chodzi o projekty porównawcze, to udział wykształcenia w kształtowaniu sytuacji pracy jednostek, w tym zarobków, zależał od cech badanych osób, lecz odpowiednie wynagrodzenie i stabilizacja zatrudnienia były jednymi z kluczowych oczekiwań pracowniczych w każdej zbiorowości. Powtarzała się także znana z badań socjologicznych prawidłowość: im wyższy był poziom wykształcenia badanych, tym większe było prawdopodobieństwo ukierunkowania na cele samo-realizacyjne pracy, natomiast mniejsze na cele i funkcje ekonomiczne. Niemniej jednak zróżnicowanie poziomu wykształcenia, a zwłaszcza jego rodzaju czy ukończonych kierunków studiów, miało istotny wpływ na osiągnięcia zawodowe i ekonomiczne.

Zrealizowane badania i analizy porównawcze pozwoliły na pełniejsze zrozumienie złożoności zagadnienia wartości wyższego wykształcenia na rynku pracy, jak również problemów projektowania i realizacji badań dotyczących tych obszarów tematycznych. Analiza materiału

empirycznego dostarczyła podstaw do weryfikacji hipotez, umożliwiła też rozwiązanie większości problemów badawczych. Podobnie jak wynikające stąd wnioski, zostało to szczegółowo opisane w monografii.

„Badania nad badaniami”

Analiza sytuacji badań surveyowych realizowanych w podmiotach gospodarki, reguł pozyskiwania wiedzy i determinant formowania przekazu, potwierdziła występowanie osobliwości „badań pracodawców”. Większość z nich jest charakterystyczna dla tego rodzaju projektów. Szczególne znaczenie mają kwestie poziomu analizy i jednostek analizy. W ramach przedmiotu badań i zarazem obiektów poddanych oglądowi znalazły się właściwości zjawisk przynależących do innych poziomów, typu: charakterystyka sytuacji wewnętrznej firm i „wyceny” wykształcenia w toku doboru kadr, oceny wykształcenia własnych pracowników czy ogólnie pracobiorców, opinie na temat nauczania w szkołach wyższych czy warunków rynku pracy. W takim ujęciu jednostki analizy pozostają w różnym stosunku wobec *indicatum*, co z kolei łączy się z problemami „przechodzenia” między poziomami analizy, opisu i wniosków.

Kolejna grupa zadań dotyczyła czynników oddziałujących na proces badawczy, uwzględniając właściwości projektowania i realizacji badań, jak również uwarunkowania zewnętrzne. W przypadku „badań pracodawców” sytuację zbierania danych wypada uznać za specyficzną, z powodu wielości ról społecznych pełnionych przez uczestników i interferencji różnego rodzaju relacji społecznych. Występowali oni nie tylko jako respondenci i ankieterzy, ale też jako pracodawcy i przedstawiciele pracodawców (czy zakładów pracy) oraz pracobiorcy (obecni, potencjalni). Połączenie analiz w zakresie substancywnym i metodologicznym, ale też opisu przebiegu pracy w terenie, wykazało wpływ respondentów (cech, zajmowanych pozycji w firmach, zachowań) na formowanie: opinii, ocen faktów i relacji o faktach (sprawozdania subiektywne i obiektywne). Uchwycono także znaczenie determinant, typu: nastawienie uczestników wobec badań, autokreacja i autocenzura, zakres posiadanej wiedzy, intencje przekazywania informacji na zewnątrz, tzw. zasada wzajemności i efekt ankieterski. W tym kontekście uwydatnia się swoisty paradoks „badań pracodawców”. W projektach socjologicznych większość problemów badawczych dotyczy powiązań między zmiennymi. W tym wypadku stwierdzenie oddziaływania cech osób, które wypowiedają się „w imieniu” jednostki zbiorowej, stawia pod znakiem zapytania neutralność roli „informatora”. Wpływ wymienionych czynników podlega jednak tylko częściowej kontroli, podobnie jak konsekwencje tego dla wyników badań.

Na podstawie analiz odnoszących się do zastosowanych technik badawczych, zasad pomiaru, budowy narzędzi, tzw. efektu kontekstu, funkcji pytań kwestionariuszowych, warunków analizy danych, uchwycono liczne asocjacje między rozwiązaniami metodologicznymi i empirią (formowanie rezultatów). Zastosowanie podejścia analitycznego i krytycznego, z uwzględnieniem wielu projektów badawczych, umożliwiło określenie złożonych właściwości „badań pracodawców” (typu surveyowego). Mimo omówionych w książce zastrzeżeń, zostały także opisane pozytywy. Badania te okazały się źródłem informacji istotnych poznawczo i użytecznych dla innych podmiotów rynku pracy. Walidacja dokonana według kryteriów zewnętrznych potwierdziła funkcje diagnostyczne. Nie ulega zatem wątpliwości, że badania tego rodzaju pełnią ważną rolę jako podstawa wiedzy na temat rynku pracy. Projekty skoncentrowane na opisie potrzeb i oczekiwań pracodawców, przyjmujące perspektywę strony zatrudniającej, dostarczają jednak tylko części wiedzy, także o samym popycie na pracę. Nawet stosując różne metody

i techniki zbierania danych oraz przekroje czasowe uzyskuje się „wycinki” rzeczywistości wymiany rynkowej.

Konkluzja ta ma szczególne znaczenie po rozważeniu kontekstów. Po pierwsze, jest to wzrastające zainteresowanie realizacją „badań pracodawców” przez różne podmioty, instytucje, jak również zastosowaniem wyników w rozwiązywaniu problemów społecznych. To zainteresowanie nie zawsze jest równoznaczne z zachowywaniem reguł normatywnych pracy badawczej, otwartością prezentowania informacji metodologicznych i ewentualnych problemów realizacyjnych. Utrudnia to ocenę jakości projektów i ogranicza zakres ich wykorzystania, także w badaniach wtórnych. Po drugie, rynek pracy stanowi jeden z obszarów intensywnego wdrażania programów społecznych oraz ich ewaluacji. Na tym gruncie akcentuje się specyfikę badań stosowanych, w tym nadrzędność celu badawczego (i praktycznego) w stosunku do metod i technik, traktowanych utylitarnie. Niekiedy skutkuje to upraszczaniem standardów warsztatowych. Po trzecie, na podstawie przeglądu zasobów badań można stwierdzić, że rekomendacje nierzadko wykraczają poza udokumentowane wyniki. Przedstawione osobliwości „badań pracodawców” mogą zatem stanowić przyczynek do dyskusji na temat roli wzorców normatywnych i „dobrych praktyk” w badaniach stosowanych.

Podsumowanie

Badania własne były realizowane na przestrzeni wielu lat, kiedy atmosfera społeczna związana z podejmowaniem studiów wyższych i postrzeganiem wartości wykształcenia ulegały przeobrażeniom. W społecznym dyskursie coraz silniej były akcentowane potrzeby budowania związków między systemem edukacji i rynkiem pracy oraz wymogi ewaluacji efektów kształcenia w szkołach wyższych. Dyskurs obejmował też kwestie wartości rynkowej dyplomów uczelni i problemy zatrudnialności absolwentów. Kontekstem były zarówno przemiany zachodzące na rynku pracy w Polsce, jak i kolejne reformy szkolnictwa wyższego czy koncepcje funkcjonowania uczelni, zwłaszcza uniwersytetów, w powiązaniu z długofalowo rozumianym rozwojem społeczno-kulturowym i ekonomicznym. W opisie dokonywanym współcześnie te różne fazy zmian i typy problemów tworzą spektrum kontekstów interpretacyjnych, a zarazem obszarów badań wymagających dalszych eksploracji. Wskazuje to także na potrzeby odwoływania się do wielu podstaw teoretycznych i złożonych zasad wyjaśniania przedmiotowych zjawisk społecznych, w tym do ujęć interdyscyplinarnych. Zastosowane w książce podejście porównawcze i analityczno-krytyczne, oparte na zróżnicowanym zbiorze projektów badawczych i zrealizowane „blisko empirii”, umożliwiło pełniejsze zrozumienie problemu wartości wyższego wykształcenia na rynku pracy, jak również czynników decydujących o znaczeniu poznawczym i aplikacyjnym badań socjologicznych. Osiągnięte rezultaty mogą być zatem rozpatrywane zarówno w wymiarze merytorycznym, jak i metodologicznym.

IV. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

1. Charakterystyka opublikowanych prac naukowych

W pracy naukowo-badawczej (po uzyskaniu stopnia doktora) można wyróżnić kilka powiązanych obszarów zainteresowań. Omówienie tych nurtów czy etapów, ujmując je chronologicznie, przybliży też kontekst napisania książki, wskazanej jako główne osiągnięcie i podstawa ubiegania się o otrzymanie stopnia doktora habilitowanego.

1.1. Pierwszy etap to zainteresowania problematyką pracy, a zwłaszcza jej znaczeniem dla jednostek i grup społecznych. W latach 1995–1997 wzięłam udział w badaniach zespołowych, pt.: „Kapitał ludzki czynnikiem rozwoju Euroregionu BUG”, kierowanych przez Prof. dr hab. Leona Dyczewskiego OFM Conv, Katolicki Uniwersytet Lubelski (Grant KBN PBZ–059–01). Wywiady kwestionariuszowe zostały przeprowadzone z 1007 mieszkańcami regionu środkowowschodniej Polski. Dobrano dwie próby badawcze: losową (803 respondentów) i celową (204 lokalnych liderów). Uczestniczyłam we wszystkich etapach tych badań, a w ramach przygotowania koncepcji byłam odpowiedzialna za zagadnienia dotyczące pracy i rynku pracy. Projekt był realizowany przed uzyskaniem stopnia doktora, ale łączył się z ważnym obszarem działalności naukowo-badawczej w następnych latach. Wśród opublikowanych prac naukowych, przedstawiających wyniki tych badań, kluczowa rola przypada monografii.

Jagoda Jezior, 2005, *Wartość pracy. Studium socjologiczne na podstawie badań w regionie środkowowschodniej Polski*, Wyd. UMCS, Lublin, s. 328.

Recenzent: Prof. dr hab. Krystyna Szafraniec.

Zasadnicze cele opracowania były określone przez problemem wartości pracy dla jednostek. Podjęte zadania badawcze odnosiły się do poznania kryteriów decydujących o znaczeniu pracy, charakterystyki jej funkcji i celów, relacji wobec innych sfer życia, wzoru dobrej pracy oraz czynników satysfakcji. W koncepcji przyjęto perspektywę kulturową, zostały także wprowadzone szersze konteksty analizy oraz interpretacji. Z jednej strony tworzyła je społeczna historia pracy, systemy wartości łączonych z pracą i tradycje postaw obecne w polskim społeczeństwie, a z drugiej procesy transformacji społeczno-gospodarczej i sytuacja na rynku pracy, w tym zjawisko bezrobocia. Zróżnicowanie w zakresie charakterystyki społeczno-zawodowej respondentów umożliwiło opis dyferencjacji systemów wartości i potrzeb łączonych ze sferą pracy oraz zasad działania na rynku pracy. W uwydatnieniu tych różnic posłużyły także zestawienia przekonań na temat pracy i osiągnięć zawodowych występujące wśród lokalnych liderów. Analiza wykazała funkcjonowanie niejednorodnych wzorów społecznych. Polegało to zarówno na budowaniu koncepcji pracy na wartościach samorealizacyjnych, na wroście pragmatyzmu, interioryzacji merytokracyjnych zasad porządku społecznego, jak i na nasileniu postaw obronnych, wynikających z trudności adaptacji do konkurencyjnych warunków zatrudnienia i narastającego bezrobocia. Wielowymiarowość znaczenia pracy można też było stwierdzić na podstawie jej swoistej „nadwartości”, tak w sensie ogólnym, jak i w rozumieniu wykonywanej pracy. W pierwszym wypadku ujawniało się to chociażby w postaci szerokiego spektrum wartości łączonych z pracą czy rangi normy pracowitości, uważanej za pożądaną i skuteczną („jak być powinno”) oraz pozytywnie wyróżniającą mieszkańców regionu. W drugim było to niemal powszechne zadowolenie z pracy, mimo niezaspokojenia wielu kluczowych potrzeb

pracowniczych. Nierzadko wynikało to z samego faktu posiadania zatrudnienia, lecz źródłem były także społeczno-kulturowe koncepcje pracy. Zostały też uchwycone przejawy kształtowania się nowych elementów postaw, które wpisywały się w nurty przemian społeczno-kulturowych i gospodarczych. Dowodziły one, że formujący się potencjał pracy może być uznany za kluczowy czynnik rozwoju regionu środkowowschodniej Polski. Zrealizowane badania miały szczególne znaczenie poznawcze, tak ze względu na obszerną problematykę i merytoryczny zakres rezultatów, jak również z powodu terenu badań. W tym okresie nie przeprowadzono bowiem podobnego typu projektów, które obejmowałyby potencjał ludzki w pełnym przekroju demograficznym i społeczno-zawodowym.

1.2. Drugi etap pracy naukowo-badawczej łączył kilka obszarów zainteresowań. Dominowały problemy związane z formowaniem strategii edukacyjnych i zawodowych w warunkach zmian na rynku pracy, rolą zasobów społecznych i kulturowych jako czynników szans edukacyjnych, funkcjonowaniem szkół wyższych w gospodarce rynkowej i zasadami budowania relacji z otoczeniem społeczno-gospodarczym. W latach 1998–2001 zrealizowałam dwa projekty badawcze wśród studentów lubelskich uczelni. Pierwszy objął 843 respondentów, drugi – 2296. W obu przypadkach próby miały charakter losowo-warstwowy, a zastosowane techniki zbierania danych to ankiety audytoryjne. Materiał empiryczny posłużył w przygotowaniu kilkunastu opracowań naukowych. Tematyka opublikowanych prac dotyczyła między innymi takich kwestii, jak: motywacja edukacyjna, czynniki kształtowania decyzji edukacyjnych i zawodowych, funkcje instytucji kształcenia w kontekście zmian rynkowych, zadania szkół wyższych w świetle oczekiwań i ocen studentów, znaczenie wykształcenia w świadomości studiującej młodzieży, postrzeganie perspektyw zawodowych przez studentów różnych uczelni (zał. 3: II. C.1., poz. 1–8). Jako przykład można wskazać dwie publikacje.

Jagoda Jezior, 2003, *Wartość wykształcenia w świadomości studentów szkół wyższych*, [w:] B. Idzikowski, E. Narkiewicz-Niedbalec, M. Zielińska, E. Papiór (red.), *Młodzież polska w nowym ładzie społecznym*, Wyd. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, ss. 393–408.

Opracowanie zostało poświęcone analizie wartości wykształcenia w dwóch ujęciach: miejsca w systemach wartości i jego roli w realizacji celów zawodowych. Wyodrębniono dwie zasadnicze orientacje, określające postawy, czyli: samorealizacyjną (zainteresowania naukowe, rozwój intelektualny) oraz instrumentalną (prestiż, zatrudnienie, korzyści ekonomiczne). Łączyły się one z podziałami społecznymi, mimo iż obie implikowały podobny stopień zadowolenia ze studiów. Wśród studentów zdecydowanie dominowała orientacja samorealizacyjna, ale to orientacja instrumentalna implikowała wyższe aspiracje zawodowe i pozytywny obraz własnych szans na rynku pracy. Podstawą podziałów były wiązki czynników, zwłaszcza wynikające ze zróżnicowania typów uczelni (uniwersytet a politechnika) i kierunków kształcenia, ale także zasobów środowiskowych (w tym wykształcenia rodziców).

Jagoda Jezior, 2005, *Wpływ rynku pracy na sposób postrzegania zadań uczelni wyższych (w świetle opinii studentów i pracodawców)*, [w:] A. Buchner-Jeziorska, M. Sroczyńska (red.), *Edukacja w cywilizacji XXI wieku*, Wyd. Wyższej Szkoły Umiejętności, Kielce, ss. 193–212.

W opracowaniu zostały omówione funkcje instytucji kształcenia (oczekiwania i ocena realizacji) zgodnie z definicjami tworzonymi z perspektywy kluczowych partnerów: studentów i pracodawców. Analizie poddano również wiedzę młodzieży na temat warunków rynkowych oraz ich uwzględnianie w decyzjach dotyczących wyboru uczelni i kierunków studiów. Na podstawie badań ustalono, że występowała zgoda różnych środowisk w zakresie priorytetu kwalifikacji na tle czynników formujących pozycję zawodową i ekonomiczną jednostek. Podobnie też postrzegano działalność uczelni, wysoko oceniając przekazywanie wiedzy, natomiast nisko: przygotowywanie studentów do zadań w pracy. Badania studentów wykazały, że sytuacja na rynku pracy w większym stopniu oddziaływała (negatywnie) na obraz perspektyw zawodowych niż na motywację edukacyjną i ogólne opinie na temat własnych uczelni.

1.3. Trzeci nurt działalności naukowo-badawczej wiąże się z badaniami literaturowymi i empirycznymi dotyczącymi problematyki rozwoju przedsiębiorczości i samozatrudnienia, jak też sytuacji pracy na własny rachunek w kontekście zmian społeczno-kulturowych i gospodarczych w Polsce. W latach 2002–2003 zrealizowałam projekt badawczy, który objął 739 osób prowadzących indywidualną działalność gospodarczą na terenie województwa lubelskiego. Próba losowa była przygotowana przez Urząd Statystyczny na podstawie rejestru REGON, a techniką zbierania danych był wywiad kwestionariuszowy. Materiał badawczy wykorzystyłam w opublikowanych pracach naukowych i wystąpieniach konferencyjnych oraz w pracy dydaktycznej. Głównym rezultatem projektu jest monografia.

Jagoda Jezior, 2009, *Społeczno-kulturowe i rynkowe czynniki kształtowania sytuacji pracy przedsiębiorców. Na podstawie badań małych firm w województwie lubelskim*, Wyd. UMCS, Lublin, s. 380.

Recenzent: Prof. dr hab. Danuta Walczak-Duraj.

Zasadniczym celem tego studium był opis sytuacji pracy jednostek prowadzących indywidualną działalność gospodarczą, a także uchwycenie czynników kształtujących tę sytuację w warunkach rynku pracy. Kluczowe znaczenie miało przyjęcie perspektywy kulturowej (np. Weber 1994, Berger 1994), jak również zastosowanie teorii pracy i przygotowanie, z perspektywy socjologicznej, koncepcji sytuacji pracy drobnych przedsiębiorców³. Jako podstawa posłużyły konstrukcje teoretyczne i badawcze autorstwa Krystyny Janickiej (1997). Wprowadziłam jednak istotne modyfikacje, uwzględniające cele i zadania naukowe badań własnych oraz specyfikę zbiorowości. Opracowałam wielowymiarową definicję (w tym operacyjną) i model analizy. Ważną część koncepcji stanowiły zmienne złożone: indywidualne orientacje na wartości (czy wartościujące). W ramach podstaw teoretycznych zostały wykorzystane głównie elementy koncepcji „orientacji indywidualnych” (Ziółkowski 1990), natomiast zasady budowy zmien-

³ W literaturze stosuje się różne określenia i klasyfikacje osób prowadzących samodzielną działalność gospodarczą w zależności od konwencji, kryteriów, definicji, odwołań do teorii ekonomii, prawa o prowadzeniu działalności gospodarczej. Zagadnienia te omówiłam w książce.

nych odwoływały się do metodologii tzw. szacunkowych metod identyfikacji i pomiaru zmiennych (Nowak 1985). Skonstruowałam osiem (autorskich) orientacji, opartych na definicjach nominalnych i tzw. bateriach wskaźników. Były one związane ze sferą pracy i kształcenia oraz przygotowaniem do samodzielnej działalności gospodarczej. W jednej ich grupie dominowała perspektywa indywidualna, a w skład weszły orientacje: samorealizacyjna, na pracę jako wartość, profesjonalna, materialna. W drugiej grupie został wprowadzony kontekst społeczno-ekonomiczny i rynku pracy. Były to orientacje: społeczna, merytokratyczna, przedsiębiorcza, pesymistyczna. Zastosowanie tych zmiennych sprzyjało trafności pomiaru badań ilościowych, ale też holistycznemu ujęciu wyników. Do najważniejszych rezultatów należy określenie relacji w ramach układu zmiennych: orientacje wartościujące – zasoby jednostek (np.: wykształcenie, zawód/-y, kwalifikacje; wykształcenie rodziców) – elementy sytuacji pracy i osiągnięcia w działalności gospodarczej. Jednym z efektów analizy asocjacji było wyodrębnienie typów przedsiębiorców, wraz ze wskazaniem dominujących wymiarów tej typologii: samorealizacyjnego i materialnego. Orientacje, jako zmienne złożone oparte na konstrukcjach wielowymiarowej przestrzeni własności, okazały się również użyteczne w opisie „osi głównych” organizujących sposoby myślenia i działania w sferze pracy oraz w poszukiwaniu „struktur ukrytych”. Dzięki temu same badania oraz wyniki, osiągnięte na gruncie socjologii, wprowadzały swoiste treści do dyskusji na temat paradygmatu/-ów przedsiębiorcy i indywidualnej przedsiębiorczości, prowadzonych zazwyczaj na gruncie innych nauk, zwłaszcza ekonomii.

1.4. Czwarty etap pracy naukowo-badawczej łączył dwa obszary zainteresowań. Jeden z nich stanowił kontynuację i pogłębianie wcześniejszych studiów nad problematyką przedsiębiorczości i pracy na własny rachunek, a drugi dotyczył metodologicznych kontekstów pozyskiwania wiedzy w badaniach socjologicznych. W latach 2010–2012 wykonałam dwa projekty adresowane do osób prowadzących indywidualną działalność gospodarczą. Badania ilościowe (survey) objęły 652 respondentów, posiadających firmy zarejestrowane na terenie Lublina⁴, natomiast jakościowe: 54 respondentów (wywiady swobodne, ukierunkowane). W strukturze przedmiotu badań szczególne miejsce przypadło takim zagadnieniom, jak: właściwości i determinanty sytuacji pracy na własny rachunek (badania ilościowe), subiektywne definicje samozatrudnienia oraz interpretacje rzeczywistości „świata pracy” (badania jakościowe). Celem badań i analiz było także pełniejsze zrozumienie zjawiska „przedsiębiorczej pracy” oraz podstaw identyfikacji z rolą przedsiębiorcy. W przypadku wymiaru metodologicznego zostały podjęte problemy dualizmu ilościowych i jakościowych metod badań na gruncie socjologii. Wykonałam także analizy komparatywne dotyczące zależności między zastosowaniem różnych technik badawczych i zasad pomiaru a warstwą poznawczą badań. Fragmenty wyników wykorzystałam w monografii (Jeziór 2017), jak też w kilku innych opracowaniach.

⁴ Próba losowa pobrana przez Urząd Statystyczny w Lublinie z rejestru REGON liczyła 1100 jednostek. Wystąpiły problemy w jej realizacji (np.: nieaktualne dane, firma przestała działać, odmowy udziału w badaniach).

Jagoda Jezior, 2014, *Rola wartości samorealizacyjnych i materialnych w kształtowaniu sytuacji pracy na własny rachunek*, „Opuscula Sociologica”, nr 2, ss. 57–70.

Artykuł został poświęcony roli, jaką pełnią wartości samorealizacyjne i materialne w kształtowaniu sytuacji pracy wśród osób prowadzących samodzielną działalność gospodarczą. Punktem wyjścia była analiza wartości i potrzeb związanych z pracą (cele, funkcje, oczekiwania), charakterystycznych dla różnych kategorii społeczno-zawodowych. Na tym tle omówiłam czynniki decydujące o podejmowaniu pracy na własny rachunek. Następnie, na podstawie zbiorów wskaźników, utworzyłam zmienne złożone: orientacje na wartości. Rozważania zostały skoncentrowane na orientacjach: samorealizacyjnej i materialnej, łącznie z ich wymiarami cząstkowymi. Okazały się one użytecznymi narzędziami opisu specyfiki zbiorowości drobnych przedsiębiorców i jej wewnętrznego zróżnicowania. Porównanie wyników dwóch projektów typu surveyowego pozwoliło uwydatnić znaczenie różnego rodzaju zasobów w formowaniu sytuacji pracy i kondycji ekonomicznej małych firm, a także określić powiązania między orientacjami a oczekiwaniami wobec pracy, samooceną osiągnięć, odczuwaną satysfakcją.

Jagoda Jezior, 2015, *Przyczyny podejmowania indywidualnej działalności gospodarczej a sytuacja pracy na własny rachunek*, „Humanizacja Pracy”, nr 3 (281), ss. 199–216.

W artykule przeprowadziłam analizę przyczyn podejmowania działalności gospodarczej, jak też podjęłam próbę odpowiedzi na pytania dotyczące powiązania tych przyczyn ze sposobami projektowania własnej pracy. Było to rozpatrywane w dwóch ujęciach. Po pierwsze, jako forma reakcji na warunki rynku pracy. Zostały tu wyróżnione strategie oparte na zasadach merytokratyzacji porządku społecznego oraz umiejętnościach wykorzystywania szans rozwoju i osiągania celów zawodowych czy ekonomicznych, jak również strategie o charakterze obronnym, zdeterminowane przez zagrożenia (np. bezrobocie, brak źródeł utrzymania). Po drugie, jako sposób realizacji wartości pracy. Na podstawie analiz ustaliłam, że wykształcenie i kwalifikacje zawodowe oraz wartości tworzą swoiste konfiguracje cech, współokreślające typy przedsiębiorców oraz prowadzoną działalność. Zastosowanie zróżnicowanych form pomiaru, w tym skal oraz indeksów, a także wykonanie analiz rozbudowanych, pozwoliło opisać specyfikę owych typów. Badania wykazały, że decyzja o wyjściu z tradycyjnie rozumianego społecznego podziału pracy i projektowaniu pracy na własny rachunek stanowi efekt wiązki czynników, zaś wyodrębnione typy – samorealizacyjny czy obronny – nie wyczerpują zakresu typologii i są wewnątrznie zróżnicowane. Zestawienie wyników projektów surveyowych i badań jakościowych przybliżyło podstawy formowania fenomenu indywidualnej przedsiębiorczości prowadzonej w skali mikro. Umożliwiło też określenie roli kontekstu metodologicznego. Jednym z efektów było uchwycenie konwencji przedstawiania znaczenia pracy „na swoim” we własnej biografii.

Jagoda Jezior, 2015, *The Factors Behind the Development of Individual Economic Activity in Lublin and the Lubelskie Voivodeship*, [w:] Z. Pastuszak, M. Sagan, K. Żuk (red.), *Peripheral Metropolitan Areas in the European Union. The case of Lublin*, ToK-nowPress, Bangkok–Celje–Lublin, ss. 145–157.

Opracowanie zostało poświęcone czynnikom rozwoju indywidualnej działalności gospodarczej, przedstawionym z perspektywy drobnych przedsiębiorców. Przedmiot analizy stanowiły takie zagadnienia, jak: postrzeganie szans i barier w otoczeniu społeczno-gospodarczym, ocena warunków prowadzenia działalności i zasad funkcjonowania instytucji rynku pracy, opinie na temat źródeł progresu mikro i małych firm. Na tym tle zostały omówione problemy, które wiążą się z posiadaniem prywatnej firmy i pracą na własny rachunek, a także powody samozatrudnienia w szczególnych warunkach rynku pracy w województwie lubelskim.

Jagoda Jezior, Jarosław Chmielewski, 2017, *Education and the work situation: analysis based on surveys of entrepreneurs and employees*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, nr 4, ss. 39–47.

W artykule zostało przeprowadzone porównanie roli wykształcenia w zależności od sytuacji pracy, uwzględniając: samozatrudnienie i pracę najemną. Analiza wyników badań wykazała, że wykształcenie (poziom, rodzaj) i kwalifikacje zawodowe oraz elementy sytuacji pracy tworzą charakterystyczne powiązania. Badani wskazywali na znaczenie innych cech posiadanych zasobów: osoby samozatrudnione akcentowały umiejętności wykorzystania wykształcenia w praktyce i samokształcenie, natomiast pracownicy najemni formalne wykształcenie i permanentne podwyższanie kwalifikacji zawodowych. Jednak to prowadzenie własnej firmy sprzyjało skuteczniejszemu spożytkowaniu wykształcenia, wyższym ocenom jego przydatności w pracy i osiągnięciu celów ekonomicznych.

1.5. Piąty etap pracy naukowo-badawczej polegał przede wszystkim na systematyzowaniu rezultatów podejścia badawczego i komparatywnego, realizowanego na podstawie cyklu projektów badawczych. Przedmiotem zainteresowania były problemy stosowania metody porównawczej w badaniach socjologicznych, a na tym tle charakterystyka procedur analizy porównawczej. Podejmowane działania dotyczyły wymiaru merytorycznego badań, jak również metodologicznego, w tym stosowanych metod i technik zbierania danych oraz zasad pomiaru.

Jagoda Jezior, 2010, *Zastosowanie zmiennych złożonych w badaniach socjologicznych. Na przykładzie indywidualnych orientacji na wartości przedsiębiorców*, „Annales UMCS”, vol. XXXIII, Sectio I, 2008, Lublin, ss.75–106⁵.

Celem artykułu była analiza korzyści i ograniczeń związanych z zastosowaniem zmiennych złożonych w badaniach socjologicznych typu surveyowego. Opracowanie to nawiązuje do rozwiązań koncepcyjnych opisanych w monografii (Jezior 2009). W tym wypadku jednak punkt ciężkości został zdecydowanie przesunięty na kontekst teoretyczny i metodologiczny zagadnień, typu: tzw. szacunkowe metody identyfikacji zmiennych i pomiaru, zasady konstruowania baterii wskaźników czy indeksów, zastosowania i użyteczność tego rodzaju narzędzi w badaniach socjologicznych.

⁵ Numer czasopisma został opublikowany w 2010 roku, ale z datą numeru: 2008.

Jagoda Jezior, 2013, *Metodologiczne problemy zastosowania skali Likerta w badaniach postaw wobec bezrobocia*, „Przegląd Socjologiczny” t. 62/1, ss. 117–138.

W opracowaniu został podjęty problem zastosowania skali Likerta w badaniach poświęconych postawom wobec pracy i bezrobocia. W pierwszej części omówiłam własności skali Likerta i fazy jej przygotowania, wykorzystując przegląd literatury przedmiotu. W drugiej – przedstawiłam efekty pracy koncepcyjnej, operacjonalizacji i analiz na przykładzie skonstruowanej w ramach badań własnych (autorskiej): Skali Akceptacji Bezrobocia (SAB). Jako materiał empiryczny posłużyły wyniki kilku projektów badawczych. W kwestionariuszach została umieszczona ta sama wersja skali, co umożliwiło przeprowadzenie analiz porównawczych. Zasadnicza część rozważań dotyczyła kwestii metodologicznych, istotnych z punktu widzenia standaryzacji i oceny jakości narzędzi, a także warunków konstruowania narzędzi pomiaru postaw, które mogłyby znaleźć wielokrotne zastosowanie w badaniach socjologicznych.

Jagoda Jezior, 2013, *Społeczno-kulturowe aspekty znaczenia wyższego wykształcenia a kontekst rynku pracy*, „Studia Edukacyjne”, nr 29, ss. 21–47.

W artykule dokonano analizy znaczenia, jakie jest przypisywane wyższemu wykształceniu, a także zmian jego społecznych koncepcji, zachodzących pod wpływem sytuacji na rynku pracy. Rozważania były prowadzone w szerszym kontekście, z uwzględnieniem roli czynników społeczno-kulturowych i gospodarczych, jak również zasad funkcjonowania szkół wyższych w warunkach rynkowych. Jako podstawa analizy porównawczej posłużył materiał empiryczny zebrany w badaniach studentów i różnych kategorii osób pracujących oraz w projektach skierowanych do przedstawicieli strony zatrudniającej.

Jagoda Jezior, 2015, *Wybrane problemy analizy porównawczej – na przykładzie badań wartości związanych z pracą*, [w:] J. Styk, M. Dziekanowska (red.), *Tradycja dla współczesności: ciągłość i zmiana*, t. 7, *Kategoria etosu w badaniach nad społeczeństwem*, Wyd. UMCS, Lublin, ss. 149–172.

Celem opracowania było omówienie wybranych problemów analizy porównawczej dotyczącej wartości łączonych ze sferą pracy. Wykonane zadania objęły wskazanie podobieństw i rozbieżności w zakresie cenionych wartości oraz czynników dyferencjacji przekonań, a także ocenę relacji między założeniami teoretycznymi i rozwiązaniami konceptualizacji a metodologią badań surveyowych. Materiał źródłowy stanowił cykl projektów wykonanych na terenie województwa lubelskiego. Praca nad tym materiałem pozwoliła opisać przedmiotowe zjawiska, a jednocześnie okazała się cennym doświadczeniem na etapie doskonalenia zasad podejścia porównawczego i analizy porównawczej.

1.6. Kolejny etap pracy naukowo-badawczej był poświęcony przygotowaniu monografii, wskazanej jako osiągnięcie naukowe (Jezior 2017). Zasadnicze znaczenie miało opracowanie rezultatów cyklu „badań pracodawców”, tak w zakresie merytorycznym i metodologicznym, jak i aplikacyjnym. Zostały również podjęte problemy badawcze, których potencjał poznawczy mógł być w pełni wykorzystany w ramach podejścia porównawczego i zastosowania analiz, obejmujących projekty zrealizowane na przestrzeni wielu lat i w odmiennych zbiorowościach. Pozwalało to przedstawić problem wartości wyższego wykształcenia na rynku pracy z różnych perspektyw, uwzględniając metodologiczne konteksty. Wybrane aspekty tych

zagadnień opisałam też w artykułach. Przedmiotem dwóch z nich były oceny dopasowania wykształcenia i kwalifikacji zawodowych pracobiorców do warunków środowisk pracy, dotyczące głównie specjalistów i absolwentów uczelni. Przygotowałam także artykuły na temat specyfiki „badań pracodawców”. W pierwszym uwaga została skoncentrowana na problemach wielości ról społecznych pełnionych przez uczestników badań, w drugim natomiast na analizie determinant użyteczności tych badań jako źródła wiedzy na temat rynku pracy.

Jagoda Jezior, 2011, *Analiza wartości rynkowej kwalifikacji zawodowych specjalistów*, [w:] D. Walczak-Duraj (red.), *Przemiany pracy, postaw i ról zawodowych*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss. 125–146.

Jagoda Jezior, 2012, *Ocena przygotowania absolwentów uczelni wyższych do wejścia na rynek pracy – perspektywa pracodawców*, „Humanizacja Pracy”, nr 4, ss. 13–38.

Jagoda Jezior, 2013, *Kontekst relacji społecznych „pracodawcy – studenci” i „respondenci – ankierzy” w sytuacji badań popytu na pracę*, „Annales UMCS” Lublin, Sectio I, vol. XXXVIII, 2, ss. 77–102.

Jagoda Jezior, 2015, *Badania pracodawców jako źródło informacji o popycie na pracę – analiza wybranych zagadnień*, „Annales UMCS”, Sectio I, vol. XL, 2, ss. 81–102.

Przywołana literatura:

- Berger Brigitte, 1994, *Współczesna kultura przedsiębiorczości*, [w:] B. Berger (red.), *Kultura przedsiębiorczości*, Oficyna Literatów „Rój”, Warszawa [przekł. Kazimierz W. Frieske].
- Blau Peter M., 2009, *Wymiana i władza w życiu społecznym*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków [przekł. Anna Psuty-Zajac, Paweł Zajac].
- Drozdowski Rafał, 2002, *Rynek pracy w Polsce. Recepcja. Oczekiwania. Strategie dostosowawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Janicka Krystyna, 1997, *Sytuacja pracy a struktura społeczna. W poszukiwaniu nowego wymiaru pozycji społeczno-zawodowej*, IFiS PAN, Warszawa.
- Jeruszka Urszula, 2012, *Wybrane teorie współczesnego kształcenia zawodowego*, [w:] U. Jeruszka (red.), *Unowocześnienie metod i form kształcenia zawodowego w Polsce. Diagnoza i oczekiwane kierunki zmian*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Kozek Wiesława, 1994, *Praca w warunkach zmian rynkowych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Kozek Wiesława, 2013, *Rynek pracy. Perspektywa instytucjonalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kwiek Marek, 2015, *Uniwersytet w dobie przemian. Instytucje i kadra akademicka w warunkach rosnącej konkurencji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nowak Stefan, 1985, *Metodologia badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Schuman Howard, 2013, *Metoda i znaczenie w badaniach sondażowych*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Słomczyński Kazimierz M., Kohn Malvin, 1988, *Wymiary struktury społecznej; analiza porównawcza*, Ossolineum, Wrocław.
- Sulek Antoni, 2002, *Ogród metodologii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Weber Max, 1994, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Wydawnictwo TEST, Lublin [przekł. Jan Miziński].
- Ziółkowski Marek, 1990, *Orientacje indywidualne a system społeczny*, [w:] J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, Wydawnictwo NAKOM, Poznań.

2. Opublikowane prace naukowe: podsumowanie

Po uzyskaniu stopnia doktora opublikowałam 34 prace naukowe, w tym:

- 3 monografie (jednoautorskie);
- 10 artykułów w czasopismach: MNiSW Lista B, w tym 1 Lista C, ERIH; 1 artykuł w periodyku UMCS (udział 100%);
- 2 współautorskie artykuły w czasopismach: MNiSW Lista A, IF=0,829; Lista B, ERIH PLUS (język angielski);
- 18 rozdziałów w monografiach i pracach zbiorowych pod redakcją, w tym 2 w języku angielskim (udział 100%).

Łączna liczba punktów, zgodnie z wytycznymi MNiSW, wynosi: 228.

Liczba cytowań według bazy Publish or Perish: 42 (w tym 6 autocytaowań).

Indeks Hirscha według bazy Publish or Perish: 4.

Jestem także współautorką monografii, opublikowanej przed uzyskaniem stopnia doktora (udział 30%).

W 2010 roku moja książka, pt.: *Społeczno-kulturowe i rynkowe czynniki kształtowania sytuacji pracy przedsiębiorców. Na podstawie badań małych firm w województwie lubelskim*, Wyd. UMCS, Lublin 2009, otrzymała Nagrodę JM Rektora Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (nagroda indywidualna II stopnia).

3. Kierowanie projektami badawczymi oraz udział w takich projektach

Po uzyskaniu stopnia doktora uczestniczyłam w realizacji 13 projektów badawczych. Dwa z nich miały charakter zespołowy, brałam w nich udział jako członek zespołu badawczego (1999) i jako wykonawca (2000). W latach 1999–2012 wykonałam dziesięć projektów indywidualnych: byłam autorką badań i kierowałam ich realizacją (grant indywidualny, przyznany przez Prorektora UMCS ds. Nauki i Badań; zadania badawcze, w tym statutowe, Instytut Socjologii, Wydział Filozofii i Socjologii UMCS). Uczestniczyłam także, jako wykonawca (2017), w projekcie realizowanym w ramach Grantu NCN (2014/15/B/HS6/03534). Znaczącą rolę w mojej pracy naukowo-badawczej odegrał udział w Grancie KBN PBZ–059–01 „Euroregion BUG” (członek zespołu badawczego – przed uzyskaniem stopnia doktora). Wymienione projekty badawcze opisałam w wykazie dorobku habilitacyjnego (zał. 3).

4. Udział w konferencjach naukowych

Po uzyskaniu stopnia doktora wzięłam udział w 15 konferencjach naukowych, sympozjach i seminariach (przygotowanie i wygłoszenie referatów). Większość z nich miała charakter tematyczny, związany z obszarami podejmowanych przeze mnie badań literaturowych i empirycznych. Dotyczyły one problemów pracy i rynku pracy, systemu edukacji, funkcjonowania szkolnictwa wyższego, rozwoju kapitału ludzkiego (zał. 3).

5. Uczestnictwo w programach europejskich oraz innych programach międzynarodowych i krajowych

W 2003 roku uczestniczyłam jako ekspert w programie pomocowym PHARE 2000 – Projekt „Szkolenia i poradnictwo biznesowe dla osób zagrożonych bezrobociem – województwo lubelskie, Polska” (EuropeAid/112496/D/SV/PL).

W latach 2004–2005 pełniłam funkcję eksperta juniora ds. monitoringu i ewaluacji w ramach Projektu PHARE 2002 „Promocja zatrudnienia i rozwój zasobów ludzkich, województwo lubelskie” (PL 2002/000–580.06.04.03–01).

W latach 2007–2008 wykonałam, jako ekspert zewnętrzny, dwie recenzje raportów z badań ilościowych i jakościowych, pt.: *Instrumenty rynku pracy na skraju Unii Europejskiej*. Projekt był realizowany przez Szkołę Wyższą im. Bogdana Jańskiego oraz Stowarzyszenie Rozwoju Aktywności Społecznej „Triada” w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich, Priorytet 1, Działanie 1.1. (współfinansowanie ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego).

V. Działalność dydaktyczna i organizacyjna

1. Praca dydaktyczna

Realizowane zajęcia

W czasie zatrudnienia w Instytucie Socjologii WFiS UMCS – po uzyskaniu stopnia doktora – prowadziłam zajęcia dydaktyczne na studiach I i II stopnia (stacjonarnych i niestacjonarnych) oraz na studiach podyplomowych w Lublinie, a także na studiach I stopnia (stacjonarnych i niestacjonarnych) w Kolegiach Licencjackich UMCS w Białej Podlaskiej i Radomiu.

Zajęcia dydaktyczne dotyczą głównie takich obszarów, jak: metodologia badań społecznych, metody i techniki badawcze w socjologii, socjologia gospodarki. Prowadzone przedmioty to, m.in.: Podstawy badań społecznych, Metody i techniki badań socjologicznych, Procedury badań ewaluacyjnych, Metody ewaluacyjne, Badania ilościowe, Badania jakościowe, Aplikacja metod badawczych w politykach publicznych, Marketing, Metody badań marketingowych, Badania rynku pracy, Metody badań środków masowego przekazu i reklamy, Analiza danych sondażowych, Terenowe ćwiczenia badawcze. Łącznie prowadziłam 22 przedmioty, w różnych formach: wykładów kursowych, specjalizacyjnych i fakultatywnych (12); konwersatoriów i laboratoriów (15), ćwiczeń badawczych, seminarium licencjackiego. Do każdego z przedmiotów przygotowałam programy i materiały dydaktyczne.

Opieka naukowa nad studentami

W latach 2003–2006 wypromowałam 27 prac licencjackich. Pracę dydaktyczną związaną z opieką naukową nad studentami realizuję także na zajęciach metodologicznych, stosując: metodę projektów. Przygotowywane projekty badawcze mają charakter indywidualny lub zespołowy. Na przestrzeni lat 2001–2017, w każdym roku akademickim, efektem pracy ze studentami było ponad 20 projektów (w tym ewaluacyjnych). W latach 2006–2008 projekty były także realizowane przez studentów w ramach „Terenowych ćwiczeń badawczych”, łącznie z opracowaniem raportów.

W latach 2011–2012 byłam opiekunem praktyk studenckich w Instytucie Socjologii WFiS UMCS (warsztaty badawcze, wymiar 90 godzin), a także koordynatorem praktyk studenckich (2011/2012).

Realizacja zajęć dydaktycznych poza UMCS
(zajęcia zlecone, metodologiczne; umowy o dzieło)

1994–1999 Studium Komunikowania Społecznego i Dziennikarstwa, Katolicki Uniwersytet Lubelski, studia podyplomowe;
1998/1999 Lubelska Szkoła Biznesu, Podyplomowe Studia Menedżerskie;
2001, 2003 Politechnika Lubelska, Wydział Zarządzania i Podstaw Techniki, studia podyplomowe.

2. Działalność organizacyjna

W latach 2000–2005 uczestniczyłam w pracach Komisji Egzaminacyjnych w ramach rekrutacji na kierunku socjologia, prowadzonej w Instytucie Socjologii WFiS UMCS (Lublin, Kolegia Licencjackie UMCS w Białej Podlaskiej i Radomiu).

W latach 2003–2008 pełniłam funkcję koordynatora w Programie Mobilności Studentów „MOST”: Instytut Socjologii WFiS UMCS. Wchodziłam też w skład uczelnianego Zespołu Ewaluacyjnego (2010–2011). W latach 2011–2015 byłam członkiem Rady Instytutu Socjologii WFiS UMCS, a także kierownikiem Pracowni Metod i Technik Badawczych w Instytucie Socjologii UMCS. W tym czasie uczestniczyłam też w pracach zespołów ds. programów kształcenia na kierunku socjologia, jak również zespołu ds. przygotowania Raportu samooceny Instytutu Socjologii UMCS (2011). W latach 2012–2015 wchodziłam w skład Rady Wydziału Filozofii i Socjologii UMCS. Od 2011 należę do Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

